

productietechnieken hun eisen stelden aan de architectuur. Ook zorgde de vervanging van het constructiemateriaal hout door ijzer voor grote veranderingen. Door het gedetailleerde verhaal wordt een goed beeld verkregen van de fabrieksgebouwen. Het betoog is soms abstract maar de illustraties verduidelijken veel.

Het vierde hoofdstuk is wel zeer breed van opzet. Onder de titel 'Céramique in stedenbouwkundige context' (73-89) geeft R. H. A. P. Daniels een beeld van de geschiedenis van de stad en de ruimtelijk-stedenbouwkundige opvattingen rondom het Céramique-terrein. Deze zouden van grote invloed zijn op de inrichting van die plaats. De auteur begint met een beschrijving van de stadsplattegrond ten tijde van de Romeinen. Via de Middeleeuwen komt hij tot 1867, het jaar dat Maastricht de status van vestingstad verloor. Daarmee ontstond de mogelijkheid om de stad uit te breiden tot buiten de wallen en de Société céramique was een van de bedrijven die grond van de gemeente kocht. De beschrijving van de daaropvolgende jaren is erg uitgebreid. De auteur geeft duidelijk zijn mening over de nieuwste stadsplannen weer.

In het vijfde hoofdstuk, 'Wiebenga-hal, voorloper van het nieuwe bouwen' (89-104), schrijft Vercauteren wederom over de architectuur van een van de fabriekshallen. De hal is genoemd naar de architect die haar ontwierp, maar de auteur trekt de vermeende invloed van Wiebenga op de bouw in twijfel. Volgens hem waren er anderen die meer invloed hadden op de bouwplannen en zou Wiebenga niet veel kennis hebben gehad van bouwen in beton.

Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de plannen om de Wiebenga-hal tot museum te verbouwen. In 'Architectuur voor stad en museum' (105-120) betoogt S. U. Barbieri in hoogdravende taal dat de positie van het museum bijzonder is, omdat die ontstond uit een compromis tussen de architect en inwoners van Maastricht. Volgens de architect was het technisch niet mogelijk de hal te verbouwen tot museum. Na een snelle protestreactie van een werkgroep van inwoners echter, werd besloten de hal toch tot museum te verbouwen. Tevens benadrukt Barbieri dat hergebruik van de ruimte bijzonder en belangrijk is.

In het nawoord ten slotte zegt Vercauteren onder meer dat het te betreuren is dat in het museum geen tentoonstelling is met materiaal van de aardewerf fabriek. Uit het boek blijkt dat er inderdaad veel bewaard is gebleven dat de moeite waard is om tentoon te stellen.

Ernestine Smit

MIDDELEEUWEN

G. Sonnemans, ed., *Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden. Congres Nijmegen 14 oktober 1994* (Middeleeuwse studies en bronnen LI; Hilversum: Verloren, 1996, 160 blz., ISBN 90 6550 285 8). H. Kienhorst, G. Sonnemans, ed., *Het Tübingse Sint-Geertruihandschrift. Hs. Tübingen, Universitätsbibliothek, Me.W.3* (Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden III; Hilversum: Verloren, 1996, 148 blz., ISBN 90 6550 021 9).

Ter gelegenheid van de presentatie van het eerste deel van de editiereeks *Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden* werd eind 1994 te Nijmegen een congres georganiseerd onder dezelfde titel. De artikelen in de door Gerard Sonnemans geredigeerde congresbundel, waarvan hier een selectie besproken wordt, zijn geordend in drie afdelingen.

In de tweede afdeling, 'Editiereeksen', wordt het doel van de reeks omschreven door H. van Dijk, 'De reeks Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden. Een toespraak bij het verschijnen van het eerste deel' (93-98). In de hedendaagse Middelnederlandse letterkunde

worden nauwelijks nog handschriften uitgegeven, terwijl volgens Van Dijk gestreefd dient te worden naar een evenwicht tussen studies en bronnenpublicaties. Het uitgeven in het bijzonder van verzamelhandschriften sluit aan op de groeiende behoefte aan onderzoek naar de overleveringsgeschiedenis van teksten binnen hun context, met als meest directe overleveringscontext van een tekst het (verzamel)handschrift.

In de eerste afdeling 'Verzamelhandschriften' gaat P. Wackers nader in op het belang van de studie van verzamelhandschriften (23-37). Deze dienen in hun geheel te worden onderzocht, in aanvulling op het traditionele onderzoek, waarin immers sterk de nadruk wordt gelegd op de individuele tekst. Het onderzoek dient zich te richten op tenminste drie kwesties: totstandkoming, aard en structuur, en functie van de collectie. Anders gezegd, de klassieke drieslag 'productie, immanentie, receptie' (36) moet bestudeerd worden. Dergelijk onderzoek is tevens vernieuwend door als invalshoek de verzameling als geheel te kiezen, waarbij een toenadering tussen de medioneerlandistiek en de codicologie geboden is.

In de inleiding reageert redacteur Sonnemans op de belangrijkste in recensies geuite kritiek op de reeks in het algemeen en de delen I en II in het bijzonder. Deze commentaren leveren volgens hem een bijdrage aan het onderzoek naar verzamelhandschriften. Veel kritiek is geuit op de keuze voor diplomatische edities in plaats van kritische edities.

Hier wil ik een ander punt aan de orde stellen, eerder kort behandeld door J. P. Gumbert in zijn recensie 'Tientallen teksten in diplomatische uitgave', *Queeste* 3 (1996) 66-71: het probleem van de definitie van het begrip 'verzamelhandschrift'. Een werkdefinitie wordt gegeven in de door Th. Mertens geredigeerde *Richtlijnen voor de uitgave van middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden* (Hilversum, 1994), op bladzijde 10: een verzamelhandschrift is 'een codex die van meet af aan als materiële eenheid bedoeld is en waarin tenminste twee teksten zijn samengebracht'. Het probleem schuilt hier mijns inziens in de omschrijving 'materiële eenheid', en wel in beide onderdelen daarvan. Twee artikelen in de eerste afdeling van de bundel behandelen niet expliciet deze definitieproblematiek, maar leveren wel enige inzichten dienaangaande op.

Het woord 'materieel' kan zowel duiden op de materie oftewel de inhoud van het handschrift als op het materiaal oftewel het handschrift als tekstdrager. H. Kienhorst besteedt in zijn artikel 'Middel nederlandse verzamelhandschriften als codicologisch object' (39-60) aandacht aan de totstandkoming van tekstcollecties als 'materiële eenheid'. Daarbij moet een onderscheid worden gemaakt tussen een convoluut, een verzameling katernen die later zijn samengebonden tot één codex, en een verzamelhandschrift, waarin doelbewust inhoudelijk op elkaar aansluitende teksten opgenomen zijn. Een 'verzamelhandschrift' wordt volgens Kienhorst voornamelijk gekenmerkt door het oogmerk van de materiële eenheid, daarmee doelend op de inhoudelijke eenheid. Maar verwaarloost hij dan niet te sterk het element van de codicologische eenheid, zeker waar hij nadrukkelijk pleit voor bestudering van ook de codicologische aspecten van verzamelhandschriften?

Het artikel van R. Jansen-Sieben gaat nader in op het element 'eenheid' in de definitie. Onder de titel 'Iets over artes in verzamelhandschriften' (79-89) introduceert zij het begrip 'verzameltekst'. Het criterium van de (inhoudelijke) autonomie van de teksten maakt het onderscheid tussen een verzamelhandschrift en een verzameltekst. Haar opmerking in noot 4 is cruciaal: de neiging bestaat om teksten in bijvoorbeeld een receptenverzameling autonomie te verlenen, om daarmee dat handschrift als verzamelhandschrift te karakteriseren. In zijn recensie benadert Gumbert het probleem van de 'eenheid' in inhoudelijke zin van de andere kant: 'Er is een onmiskenbare neiging, tussen wat in een verzamelhandschrift bij elkaar geschreven is, een samenhang te veronderstellen' (66).

De artikelen in de derde afdeling van de congressbundel, 'Het Geraardsbergse handschrift',

gaan in op deel I van de reeks *Middeleeuwse verzamelhandschriften*. Inmiddels is deel III verschenen, een editie van het zogenoemde *Tübingse Sint-Geertruihandschrift*, een papieren boekje uit Noord-Holland van circa 1445-1450. Het handschrift beslaat 66 folia, in codicologische zin bestaande uit 3 delen: pars Ia/b bevat 'Ons heren passie' en een Mariagedicht; pars II bevat een berijmd traktaat over het Laatste Oordeel en drie gedichten; pars III, in de zestiende eeuw toegevoegd, bevat een exemplar en een Middelnederlandse vertaling van een fragment uit Gregorius' *Moralia in Job*. Hoewel in 'materieel opzicht' (9) bestaande uit drie stukken, is het handschrift van meet af aan als één boek bedoeld. Daarvoor worden codicologische en inhoudelijke argumenten gegeven. Het centrale thema is 'het leven na de dood en de implicaties daarvan voor het dagelijks bestaan', maar met name de teksten in pars III vertonen ook significante inhoudelijke verschillen met de overige teksten (9); een terechte waarschuwing om de inhoudelijke eenheid van een verzamelhandschrift niet te overschatten.

Samenvattend: dit handschrift is geen convoluut, daarvoor vormt het te sterk een codicologische zowel als inhoudelijke eenheid. Vanwege de tekst-autonomie is het handschrift evenmin een verzameltekst. Daarmee is dit boekje als verzamelhandschrift terecht in de reeks opgenomen. Echter, bij de editie van volgende 'verzamelhandschriften' in de reeks dient mijns inziens onder 'materiële eenheid' verstaan te worden een eenheid in zowel inhoudelijke als codicologische zin, waarbij aan beide betekenissen van de term 'materieel' belang moet worden toegekend voor het bepalen van het karakter van de codex. Meer algemeen gesteld lijkt mij de definitieproblematiek een geschikt onderwerp voor een vervolgcongres. Want ondanks mijn opmerkingen over de definiëring zal de serie zijn nut voor de medioneerlandistiek zeker bewijzen, mede of juist door het aanzwengelen van een dergelijke methodologische discussie.

Ruud van den Berg

C. G. M. van Kruijning, J. G. Kruisheer, G. Verhoeven, *Delft, 15 april 1246* (Delft: Gemeentelijke archiefdienst, 1996, 127 blz., f20,-, ISBN 90 75095 21 X).

Hoewel het niet blijkt uit de titel, betreft dit boekje een uitgave ter gelegenheid van de 750ste verjaardag van de verlening van stadsrecht aan Delft door graaf Willem II van Holland. In deze bundel vinden we naast een tekstpublicatie vier artikelen met toelichtingen op de Delftse stadskeur. De uitgave stelt zich nadrukkelijk ten doel 'de inhoud en de betekenis van de oorkonde voor zoveel mogelijk mensen toegankelijk te maken' (Gerrit Verhoeven in het voorwoord, 7).

De publicatie van de Latijnse tekst en de Nederlandse vertaling zijn verzorgd door Kees van Kruijning en Gerrit Verhoeven, 'De Delftse stadskeur van 1246 vertaald' (9-44; ook gepubliceerd in *Delfia Batavorum jaarboek 1995* (Delft, 1996) 25-62). Na de modern-Nederlandse vertaling volgt nog een Middelnederlandse versie uit een vijftiende-eeuws privilegeboek. In de verantwoording van deze dubbele tekstpublicatie wordt geen melding gemaakt van eerdere bronnenuitgaven, zoals die van J. F. Niermeyer kort voor de 700ste herdenking, *Delft en Delfland. Hun oorsprong en vroegste geschiedenis* (Leiden, 1944) 98-129.

Het korte artikel van Jaap Kruisheer, 'De totstandkoming van de Delftse stadskeur van 1246' (45-55) wordt gekenmerkt door veelvuldige herhalingen. Zijn belangrijkste conclusie aangaande de ontstaansgeschiedenis is dat de keur vrijwel letterlijk is ontleend aan het Haarlemse stadsrecht van 23 november 1245 en dat het initiatief tot verlening niet afkomstig is van de Hollandse graaf, maar van de Delftenaren zelf.

Met name deze tweede stelling is interessant, omdat H. P. H. Camps in de herziening van zijn dissertatie uit 1948, *De stadsrechten van graaf Willem II van Holland* (Hilversum, 1989), stelt